

ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано досвід організації виховної роботи. З'ясовано, що неефективність виховної роботи пояснюється тим, що її науково-методичний супровід є недостатньо чітким та конкретним. У зв'язку з цим у статті окреслено понятійний апарат громадянського виховання відповідно до нових соціокультурних умов та суспільних потреб.

Сучасні суспільно-політичні реалії в Україні демонструють важливість соціальної активності громадян та їхньої громадянської культури для становлення демократичної держави. Ефективна та відповідальна участь громадян у політичному житті суспільства потребує певних знань та практичних умінь. Нове українське суспільство потребує ґрунтовного громадянського навчання.

Аналіз праць вітчизняних дослідників І. Беха, М. Боришевського, П. Ігнатенка, О. Киричука, М. Козія, Н. Косаревої, Л. Крицької, В. Оржеховської, О. Пометун, В. Поплужного, Б. Ступарика, Т. Дем'янюка, О. Сухомлинської, І. Тараненко, Г. Філіпчука, К. Чорної переконливо свідчить про те, що дослідження сутності та засад громадянського виховання особистості є важливою суспільно-політичною справою. Як свідчить наш досвід, неефективність виховної роботи пояснюється тим, що її науково-методичний супровід є недостатньо чіткий, конкретний. Відтак метою цієї статті є окреслення понятійного апарату громадянського виховання відповідно до нових соціокультурних умов та суспільних потреб.

Проблема виховання громадянина нерозривно пов'язана з ідеєю громадянського суспільства, яка своїм корінням сягає античності, коли склалися уявлення про громадянство і громадянина та виникло поняття суспільства як сукупності громадян. **Громадянське суспільство** є суттєвим елементом, фундаментом громадянського виховання особистості, становлення громадянськості молодого покоління в умовах демократичного суспільства. Кожне суспільство прагне виховати справжніх громадян, забезпечуючи їх основними суспільними цінностями, нормами і правилами співжиття, моделями соціальної поведінки. Основою для стабільного процесу державотворення є спільні переконання, спільна громадянська ідея, тому кожна держава піклується про забезпечення сталості розвитку і відтворення суспільної культури молодим поколінням. Відносини між громадянами, що виникають у суспільстві, природним чином породжують громадянське суспільство.

Питанню ролі громадянського суспільства та виховання його членів як неодмінній умові українського державотворення значну увагу приділяли українські мислителі. Беручи до уваги складний історичний та політичний досвід розвитку суспільних процесів українського народу, це питання розглядалося ними з позицій соборності, незалежності, самостійності української державності. Відтак громадянськість українців мала передусім політичний характер.

На думку М. Драгоманова, суть держави полягає не у формі побудови держави, а в правах, якими наділені громадяни – у свободі слова, забезпеченні працею, свободі організацій союзів і товариств, національній свободі. Важливе місце займали погляди М. Драгоманова на політичні права і свободи громадян. М. Драгоманов вважав, що українство має шанс на перемогу тоді, коли під національні почуття будуть підведені загальнолюдські принципи "шукати всесвітньої правди, котра б була спільною всім національностям" [1: 469].

М. Грушевський у праці "Початки громадянства" основною рушійною силою прогресу суспільства називає не економічну, а перш за все психологічну складову. На його думку, все людське життя "було вічною зміною, вічним чергуванням потягів до колективізму і індивідуальної самозадоволеності (автаркії)" [2: 86]. І. Франко накреслював риси громадянського суспільства, зазначаючи, що майбутній устрій "буде базуватись на якнайширшій самоврядуванні обшин, повітів і країв, складених з вільних людей і поєднаних між собою вільною федерацією, що ґрунтується на солідарності інтересів" [3: 452].

Громадянство виконує своє завдання забезпечення рівного доступу і однакових можливостей усім членам спільноти. Кожне суспільство потребує низки соціальних інститутів, які надають таку ідентичність і створюють суспільну солідарність. Для того, щоб зрозуміти відносини між культурою, ідентичністю і громадянством, їх завжди треба розглядати в локальному контексті. Громадянство треба вивчати на ґрунті певного етносу, як його розуміють в тому чи іншому культурному та національному контексті зі співвідношенням і врахуванням інших членств та ідентичностей.

В українській мові слово "**громадянин**" означає: 1. Особа, що належить до постійного населення якої-небудь держави, користується її правами і виконує обов'язки, встановлені законами цієї держави. 2. Той, хто підпорядковує особисті інтереси громадянським, служить батьківщині [14: 175].

Уважаємо за доцільне звернути увагу на те, що В. Сухомлинський розглядав громадянство в нерозривному зв'язку з гуманізмом; що передбачає виховання громадянина – людини, для якої невіддільні особисте й суспільне, права та обов'язки, яка любить свою Батьківщину, всі свої сили віддає служінню народу. Першочерговим завданням виховання, на думку гуманіста, є навчити дитину жити серед людей, людським взаємовідносинам [5: 32].

Етимологія поняття "громадянин" вказує, що в українській мові воно походить від слова громада, тобто – це член якоїсь громади. Ця ознака вказує на існування різних рівнів громадянства. На державному рівні існує формальний статус громадянина і неформальне поняття, яке набуває особливого значення з розвитком демократії у суспільстві. Кожна держава визначає по-різному формальний статус громадянина.

У філософсько-психологічному аспекті громадянство виступає у формі самовідчуття особистості як активно діючого, творчого начала всього світопорядку в цілому [6: 65].

На державному рівні права та обов'язки громадян законодавчо закріплені. Проте інститут громадянства стосується однаково як політичної системи, так і індивідуума. Відповідно правомірно стверджувати, що розвиток, збереження, зміна або виживання політичної системи залежить також і від надійної підтримки її членами суспільства. Отже, аналіз сфери громадянських відносин дозволяє нам вичленити дві її складові. Перша – дійсний та законодавчо оформлений статус громадян, що визначає їхні права та обов'язки, тобто громадянство. Друга складова визначає зобов'язання громадянина перед суспільством, тобто громадянськість. Це – усвідомлення своєї приналежності до суспільства, прагнення служити йому. Використовуючи ці важливі компоненти, можна спроектувати різні моделі громадянських відносин, які існують у сучасному світі.

Як уже зазначалося, якщо поняття громадянства визначає формально-юридичний статус особи, то **поняття громадянськості** характеризує стан її свідомості, неформальне ставлення громадянина до своєї держави [7: 33].

Недостатньо належати до якоїсь спільноти, треба бути гідним її вимог. "Громадянськість – це насамперед світоглядно-психологічний стан людини, що характеризується відчуттям себе громадянином конкретної держави, лояльним ставленням до її інституцій і законів, відчуває себе громадянином не тільки за формально-юридичним статусом, а й за станом морально-психологічної вартості" [8: 2].

Якщо громадянство надається, то громадянськість виховується. Громадянськість може зберігатися навіть після втрати формального громадянства. Дослідники визначають громадянськість як базову соціальну установку, суть якої полягає в готовності особистості свідомо приймати й відповідально, добровільно виконувати закони та вимоги своєї держави. Вона до певної міри інституціональна, адже її практичний вияв закріплений законами та інститутами. Але в основному громадянськість виступає як фундаментальна особистісна якість, висока моральна якість, проявляючись в обов'язку служити суспільству [7: 34].

Поняття "громадянськість" є найбільш дослідженим у вітчизняній педагогічній науці. Громадянськості та громадянському вихованню значну увагу приділяли й українські мислителі та педагоги (Г. Сковорода, Т. Шевченко, П. Куліш, К. Ушинський, Б. Грінченко, С. Русова, Г. Ващенко, А. Макаренко, В. Сухомлинський). В. Сухомлинський органічно поєднав громадянськість і відповідальність, визначаючи громадянськість як "це насамперед відповідальність, обов'язок – той вищий щабель у духовному житті людини, на якому вона віддає себе служінню ідеалу" [5: 135]. "Громадянські думки, почуття, тривоги, громадянський обов'язок, громадянська відповідальність – це серцевина почуття людської гідності" [5: 137].

Загальні питання виховання громадянськості в теоретичних і дослідницьких працях багатьох науковців: Н. Монахова, І. Мар'єнко, Р. Гурової, Л. Кузнецової, М. Козія, П. Рогачової, Ф. Рогової, Р. Хмелюк, А. Киричука, Т. Малаковської, А. Авраменко, В. Котирло, В. Житнев, В. Лисовського, М. Макаревича, В. Горовенка, А. Вихруца, Н. Загоренко, Л. Зідса, В. Зоц, Г. Філіпчука, які аналізують різні аспекти громадянськості, практичні приклади роботи з учнівською молоддю, порушують та аналізують суспільні проблеми та вимоги часу щодо вирішення цього важливого питання.

М. Козій визначає громадянськість "предметно-соціальною цінністю і провідним атрибутом розвитку суспільства та духовності особистості", "суть поняття громадянськості проявляється у власній гідності громадянина, особи, індивіда; відчутті власної свободи, відповідальності; розумінні власної спроможності виконувати обов'язки; повазі до інших громадян суспільства, рідних, близьких і знайомих, народів світу; особистій дисциплінованості і самоповазі; повазі до держави, влади, суспільств інших країн; шанобливому ставленні до національних і родинних святинь тощо" [9: 7].

Громадянськість – є багатоаспектним поняттям. "Це фундаментальна духовно-моральна якість, світоглядна і психологічна характеристика особистості, що має культурологічні засади" [10: 7]. У

цьому контексті Г. Філіпчук зазначає, що наріжним каменем громадянськості є ідея універсальності прав людини, її правової рівності, поваги до представників і носіїв інших культур [11: 23].

Аналіз психолого-педагогічних джерел свідчить, що більшість педагогів-дослідників під громадянськістю розуміють сукупність певних громадянських чеснот; умотивованість особистості до участі в суспільному і політичному житті.

Важливим чинником демократичного суспільства, громадянської участі особистості як складової політичної культури суспільства є *культура громадянськості*. Роберт Д. Патнам стверджує, що "громадянське суспільство характеризується активною та орієнтовною на суспільні цілі позицією громадян, егалітарними політичними відносинами та заснованими на довірі та співробітництві суспільними відносинами" [12: 41]. Патнам називає усе це "соціальним капіталом" [12: 65]. Громадяни набувають соціальний капітал, беручи активну участь в організаціях громадянського суспільства, та в подальшому можуть використовувати його для зміцнення демократичних принципів в управлінні державою. Соціальний капітал – набір неофіційних вартостей чи норм, які є спільними для членів групи і дозволяють їм взаємодіяти. Як зазначає Фукуяма у книзі "Великий крах: людська природа і відновлення соціального порядку" соціальний капітал необхідний для створення здорового громадянського суспільства, тобто сукупності груп і асоціацій, що знаходяться між сім'єю і державою.

Деякі вчені синонімом соціального громадянства вважають поняття культурного громадянства (Тернер). Він відстоює провідну роль освіти в національній системі цінностей, і в цьому контексті громадянство передбачає не лише ідею загального статусу і національної політичної структури, а також поняття загальної культури і загальної освітньої системи. Культурне громадянство, на думку Тернера, виходить за межі громадянства, оскільки воно, як форма культурної ідентичності, не виконує того, що містять в собі соціальні, культурні й освітні цінності. Єдиною культурою, якій повинне сприяти громадянство, має бути культура свободи, політичної участі, громадянських прав та обов'язків [13: 6].

Відтак, наголошує С. Рябов, культура громадянськості виражає ставлення індивідів до продуктованих владою законів, існуючого порядку, суспільних норм і необхідності їх дотримання. Вона передбачає протиставлення урядові їхніх прав і можливостей, готовність і вміння вимагати від влади виконання своїх функцій [14: 120].

Громадянська культура особистості визначається Н. Дерев'янко як інтегральна системна властивість, що характеризується мірою сформованості суспільно-значущих громадянських якостей, набутих у результаті функціонування механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції поведінки та зовнішніх громадянських відносин особи в процесі її життєдіяльності та спілкування [15: 12].

Отже, культура громадянськості охоплює ставлення людей до існуючого порядку, а також сприйняття інституцій держави й настанов влади, міру лояльності й критичності індивідів щодо влади. Складовими її є знання й визнання громадянами суспільних норм і законів, готовність дотримуватися їх, усвідомлення власних прав і здатність ставати на їх захист, відповідати за використання своїх прав і свобод, готовність і вміння вимагати від держави виконання своїх функцій. Культура громадянськості виражає взаємодію населення з державою, владу розглядають у контексті задоволення інтересів громадян, захисту прав і свобод, відповідальність за дотримання порядку, безпеки і стабільності.

Виховати свідомого громадянина і патріота означає сформувати в учня комплекс особистісних якостей і рис характеру, що є основою специфічного способу мислення та спонукальною силою повсякденних дій, вчинків, поведінки. Це – патріотична самосвідомість, громадянська відповідальність і мужність, суспільна ініціативність і активність, готовність трудитися для розквіту Батьківщини, захищати її, підносити її міжнародний авторитет; повага до Конституції, законів української державності, висока правосвідомість, досконале знання державної мови, повага до традицій та історії рідного народу, дисциплінованість, працьовитість, творчість, піклування про природу, фізична досконалість і моральна чистота, гуманність, висока культура міжнародного спілкування [16: 6].

Метою громадянського виховання є не лише набуття громадянами знання прав та обов'язків, законів суспільства, а засвоєння фундаментальних понять, його цінностей. Такі політичні та соціальні цінності як особиста свобода, рівність, справедливість є важливими критеріями визначення демократичності суспільства.

Громадянин – це передусім моральна людина. Виражаючи цю позицію, видатний український педагог В. Сухомлинський писав: "Багатство духовного життя починається там, де благородна думка і моральне почуття, зливаючись воедино, проявляються у високоморальному вчинкові" [17: 38]. Відтак становлення громадянської компетентності особистості повинно бути в безпосередньому зв'язку з формуванням у неї ціннісних орієнтирів, що визначають громадянську самосвідомість. Це

можливо на основі взаємної адаптації загальноцивілізаційних цінностей демократії та вітчизняної культури з урахуванням регіональних особливостей і традицій.

На основі системи цінностей формуються громадянські почуття вихованців ("почуття любові до батьківщини, народу, мови, культурних досягнень; почуття відповідальності за долю і майбутнє; почуття обов'язку, в додержанні правових та морально-етичних норм в усіх аспектах життєдіяльності людини"), а також відбувається "усвідомлення людиною своєї належності до певної державно-громадянської спільноти, конституційно закріплених за нею прав та обов'язків, помірковане ставлення до подій суспільно-політичного характеру, шанобливе ставлення до державної мови, символики. Це усвідомлення себе виразником національних інтересів своєї держави" [18: 29].

Громадяни здійснюють вибір, керуючись цінностями. Значимість вибору залежить від того ціннісного критерію, на основі якого він здійснюється. Здійснений на основі ціннісних критеріїв вибір – це рішення, що має певні наслідки. Позитивне ставлення до демократичних цінностей (прав людини, людської гідності та свободи, верховенства права, різноманітності, демократичних інститутів та процесів, громадянської участі) виявляється у процесі дії особистості в певній ситуації. "Психологічні ставлення особистості, реалізуючись в діях, відображають систему зв'язків особистості із суспільством, набувають стійкості, вираженості, значущості, стають характерними для особистості, визначають її вчинки та переживання" [19: 34].

Дослідники наголошують на необхідності виховання в учнів громадянської спрямованості, тобто формування і розвитку інтенційного компонента громадянської культури. **Громадянська спрямованість** – це націленість людини на проблеми державного та громадського життя. Вона проявляється у прагненні глибше пізнати батьківщину, досягнути її політичні, економічні, культурні, наукові здобутки, жити національними інтересами держави, постійно співвідносити їх з особистими потребами, інтересами.

Громадянська спрямованість є виразником найвищих духовних потреб людини, її волі, прагнень, інтересів, захоплень тощо [18: 29].

Потреба в самовизначенні, прагнення до самоствердження, самовираження, саморозвитку є мотивом для розвитку соціальної активності вихованців. Зростання кількості активних громадян, покращення їх якісних характеристик, зміни в громаді й суспільстві загалом відбуваються в результаті вияву та реалізації громадянської активності. **Громадянська активність** – це спільна діяльність ініціативних громадян, груп громадян, громадських організацій, яка спрямована на позитивні зміни та сприяє розвитку громади.

В основі громадянськоформуючого підходу громадянського виховання учнів покладено ідею про те, що для успіху демократичних перетворень недостатньо мати демократичні погляди та певні знання, необхідно досконало володіти інструментарієм дії в умовах демократії. Для цього необхідно оволодіти базовими компетентностями **громадянської поведінки**, що передбачають готовність людини здійснювати ефективну соціальну комунікацію, співпрацю для досягнення спільних цілей, орієнтацію на сприйняття базових демократичних цінностей, особисту самореалізацію та участь у суспільних демократичних процесах.

Отже, участь молоді в суспільно корисних справах, соціальна активність впливають на формування особистісних якостей та **громадянських компетентностей**. Оцінка власних соціальних можливостей, навички самоорганізації, готовність самостійно розв'язувати особисті та суспільні проблеми, реалізовувати свої життєві плани, мирне розв'язання конфліктних ситуацій, – важливі індикатори рівня громадянських компетентностей вихованців, а отже ефективності процесу громадянського виховання в цілому.

Відповідно головним завданням громадянського виховання є навчання, спрямоване на набуття навиків добровільної, внутрішньо мотивованої участі особистості в громадській політиці. При цьому особливий акцент слід робити на участі у справах місцевої спільноти і добровільності залучення як важливого її показника.

Відтак **громадянська поведінка** характеризує ставлення особистості до суспільних проблем і виявляється у громадянській активності та відповідальній діяльності, у громадянській позиції, поінформованій та активній участі громадян у житті спільноти. Участь людини в громадському житті ґрунтується на знанні нею своїх прав та обов'язків як члена спільноти, на впевненості та готовності здійснювати ці права і виконувати обов'язки. Це передбачає розуміння і повагу до правил та інституцій, що керують життям [20: 12].

Суть активної громадянської позиції, зазначає О. Колісник, у добровільній участі громадян у житті громади і держави [21: 7].

Ці характеристики свідчать про цілісну систему завдань громадянського виховання. Вітчизняні дослідники, визначаючи завдання громадянського виховання, торкаються різних аспектів цього суспільно-педагогічного феномену.

Так А. Молчанова розглядає проблему громадянського виховання учнівської молоді як соціальне замовлення навчальним закладам сформувати у підростаючого покоління нову систему цінностей, котра ґрунтується на національній гордості і гідності; виховати вільну і суверенну особистість, здатну захищати і обстоювати власні позиції та погляди, керуючись національними та загальнолюдськими цінностями [22: 172].

Виховати громадянина означає підготувати підростаюче покоління до участі в розв'язанні сьогоденних та перспективних завдань держави, до управління нею та виконання функцій трудівника і господаря, керівника і виконавця, громадського діяча та захисника Батьківщини, наголошує Н. Косарева. Для цього потрібно сформувати комплекс таких особистісних якостей і рис характеру, як патріотична свідомість, громадянська відповідальність і мужність, готовність працювати на благо Батьківщини, захищати її, зміцнювати міжнародний авторитет; знання і дотримання законів української держави, прийнятих у ній правових норм; знання та вільне володіння державною мовою; гуманність, поважне ставлення до культури, звичаїв і традицій національних спільнот, що проживають в Україні, висока культура міжнародного спілкування тощо [23: 130]. Виховання патріота України несумісне з національною обмеженістю, зазначає В. Івашковський, це поняття є державно-політичним: назва держави визначає назву її народу. Зазначене можна віднести і до поняття "український народ", зазначає В. Івашковський [17: 36].

Громадянське виховання, як зазначається в Концепції громадянського виховання особистості, – процес формування громадянськості як інтегративної якості особистості, що дає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично і юридично дієздатною та захищеною [10: 29]. У педагогічному розумінні Н. Дерев'яно визначає громадянське виховання як процес систематичного, планомірного впливу на формування громадянської свідомості та громадянської поведінки, який передбачає кінцевий результат (гармонійний особистісний розвиток громадян, оптимізацію громадянської міжособистісної взаємодії) і засоби його реалізації (наявність мети, програм, засобів, методів і виконавців) [15: 14].

Хід нашого дослідження дає змогу характеризувати громадянське виховання як цілеспрямований процес підготовки молодого покоління до життя в системі суспільних відносин, функціонування та взаємодії в демократичному суспільстві, реалізації прав та обов'язків, участі в соціально-політичних процесах, формування відповідальності за власний вибір, всебічний розвиток та самореалізацію в суспільних інтересах з метою досягнення власного життєвого успіху. Результатом громадянського виховання має стати сформованість у молоді громадянської компетентності як складного особистісного утворення.

У демократичному суспільстві громадянське виховання є контекстом, у рамках якого молодь навчається навичкам усвідомленої поведінки з метою, щоб в подальшому реалізовувати себе як відповідальні громадяни.

Отже, як показав наш аналіз, нові суспільно-економічні та духовні реалії нашого суспільства яскраво висвітлюють можливість ефективного просування України за умови розбудови громадянського суспільства та формування громадянської культури підростаючого покоління.

Громадянська культура структурує соціальний простір громадянського суспільства, орієнтуючи його на загальні потреби, і узгоджує індивідуальні інтереси та особливості до загальних норм солідарності, довіри та взаєморозуміння. За умови ефективного організаційного оформлення такого громадяноформуючого підходу в системі громадянського виховання, у вихованців виникають виразні почуття ідентичності із місцевою спільнотою, власного місця в суспільстві та мотивації до участі у громадському житті. Відтак ми досягаємо результативності громадянського виховання особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. – К., 1970. – Т. 2. – С. 550-551
2. Грушевський М. Початки громадянства (Генетична соціологія). Відень – Прага, 1921.
3. Франко І. Громадянські права студентів // Педагогічні статті та висловлювання. – К.: Рад. школа, 1960. – 299 с.
4. Словник української мови: У 11 т. – К.: Наукова думка, 1971. – Т. 2. – 550 с.
5. Сухомлинський В.О. Как воспитать настоящего человека. – К.: Рад.шк. 1975. – 235 с.
6. Развитие, социализация и воспитание личности. Вип. 1. – Ставрополь: Изд-во ИСКИУУ, 1993. – 114 с.
7. Поплужний В.Л. Громадянськість і вікові аспекти її розвитку // Рідна школа. – 1994. – № 11. – С. 33-35.
8. Оржехівський В. Громадянська освіта формує громадянина // Відродження. – 1998. – № 2. – С. 2-4.
9. Козій М.К. Громадянськість – проблема педагогічна, актуальна та соціально цінна: Навчально-методичний посібник. – К.: Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2004. – 276 с.
10. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шлях освіти. – 2000. – № 3. – С. 7-13.

11. Філіпчук Г.Г. Громадянське суспільство: освіта, етнокультурна, етнополітика. – Чернівці: Зелена Буковина, 2002. – 488 с.
12. Putnam R. Making Democracy Work. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993. – 410 p.
13. Умови громадянства: 36.ст. / Під редакцією Барта ван Стінбергена: Пер. з англ., передмова та примітки Іваненко О.О. – К.: Український центр духовної культури, 2005. – 264 с.
14. Рябов С.Г. Політична культура: теоретичні й практичні аспекти // Практична філософія. – 2001. – № 3. – С. 120-121.
15. Теоретичні засади формування громадянської культури учнів загальноосвітньої школи: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 [Електронний ресурс] / Н.П. Дерев'янку; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2004. – 20 с. – укр.
16. Ігнатенко П.Р., Поплужний В.Л., Косарева Н.І., Крицька Л.В. Виховання громадянина: Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: Навчально-методичний посібник. – К.: Інститут змісту і методів навчання, 1997. – 252 с.
17. Івашковський В. Виховні засади розвитку особистості патріота України // Рідна школа. – 2005. – № 6 (905). – С. 36-38.
18. Іванчук Василь. Формування громадянської культури учнівської та студентської молоді в процесі навчання // Шлях освіти. – 2000. – № 2. – С. 28-31.
19. Жадан І. Політична культура та політична освіта (психологічний контекст) // Політична освіта в Україні: проблеми та перспективи розвитку // За загальною редакцією С.Г. Рябова. – 2005. – 44 с.
20. Key competences: A developing concept in general compulsory education. Brussels: Eurydice, 2002)
21. Колісник О. Проблеми громадянськості в демократичному суспільстві // Вісник програм шкільних обмінів. – 2004. – № 22. – С. 7-9.
22. Молчанова А. Деякі проблеми громадянського виховання учнів // Проблеми педагогічних технологій. – Луцьк, 2000. – № 3. – С. 170-175.
23. Косарева Н.І. Виховання громадянськості учнів на ідеях української державності // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3. – С. 130-136.
24. Фукуяма Френсис. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку / Переклад з англійської Віктора Дмитрука. – Львів: Кальварія, 2005. – 380 с.

Матеріал надійшов до редакції 15.01. 2008 р.

Вербицкая П.В. "Понятийный аппарат гражданского воспитания личности".

В статье проанализирован опыт организации воспитательной работы. Выяснено, что неэффективность воспитательной работы объясняется тем, что ее научно-методическое сопровождение является недостаточно четким и конкретным. В связи с этим в статье очерчен понятийный аппарат гражданского воспитания в соответствии с новыми социокультурными условиями и общественными потребностями.

Verbytska P.V. The Conceptual Apparatus of Civic Upbringing of Personality.

In the article the experience of the up-bringing work is analysed. It is considered that the uneffectiveness of the up-bringing can be accounted for by the fact that its scientific and methodological supplies are insufficient and not precise. Thus in this article the conceptual apparatus of civic upbringing according to new socio- cultural conditions and social needs is outlined.